

ANNA MISIEREWICZ*

REVALORIZATION OF A MANOR GARDEN IN THE CONTEXT OF ITS RELATIONSHIPS WITH THE SURROUNDING LANDSCAPE BASED ON THE BŁĘDÓW PALACE–GARDEN ENSEMBLE

REWALORYZACJA OGRODÓW DWORSKICH W KONTEKŚCIE POWIĄZAŃ Z OTACZAJĄCYM KRAJOBRAZEM NA PRZYKŁADZIE ZAŁOŻENIA W BŁĘDOWIE

Abstract

Historical gardens are tangible testimony of the culture of bygone times. Formerly the whole surrounding landscape has been subordinated to the dominant, which was the manor house, and create a harmonious whole with it. With the ongoing development of villages and towns, landscape has been undergoing continuous transformation, and manor houses have been losing their status in area. Today there are not many buildings where the clear links with the surroundings have been preserved. Therefore, when undertaking revalorization it is worth considering the opportunities to reconstruct the garden in relation with its surroundings and preserve the cultural landscape of Błędów, which is unique to the region.

Keywords: revalorization manor's garden, Błędów's palace-garden ensemble, cultural landscape

Streszczenie

Ogrody zabytkowe stanowią namacalne świadectwo kultury minionych czasów. Dawniej cały otaczający krajobraz podporządkowany był dominancie, jaką stanowił dwór, i tworzył z nim harmonijną całość. Wraz z postępującym rozwojem wsi i miast krajobraz ulegał ciągłym przekształceniom, a dwory traciły swoją rangę w przestrzeni. Dziś niewiele jest obiektów, w których zachowało się ich czytelne powiązanie z okolicą. Dlatego, podejmując proces rewitalizacji, warto zastanowić się nad możliwościami odtworzenia obiektu w powiązaniu z otoczeniem oraz zachowania dawnego krajobrazu kulturowego Błędowa, który jest unikalny w regionie.

Słowa kluczowe: rewitalizacja ogrodów dworskich, założenie pałacowo-parkowe w Błędowie, krajobraz kulturowy

* BSc Eng. Arch. Anna Misierewicz, Faculty of Horticulture, Biotechnology and Landscape Architecture Warsaw University of Life Sciences.

1. INTRODUCTION

The continuous and ongoing process of urbanisation, appropriation and subordination of space by humanity led to irreversible changes in the landscape surrounding manorial ensembles. As time goes by, with often uncontrolled economical and proprietary changes, many old manors lost their rank and the original character of their landscape. Nowadays, the interest in historical sites is increasing. A fashion for revalorizing rural palaces or manor houses is becoming noticeable. The ideal situation would be to recreate each object associated with the local landscape – subtle inclusion in surrounding area is better than being tightly shut off from each adjacent element. Such reconstruction of the links with natural or cultural landscape is not always possible. In those sites where elements of these connections or parts of them have been saved, it is very important to preserve them. The historical palace-garden ensemble in Błędów is a good example which shows the possibility of reconnecting the site with its surroundings.

2. LOCALIZATION

This ensemble is located in south-west Mazovia Province in Grójec County. The complex was situated within interesting natural conditions following 19th-century garden planning principles¹. Located on the axis of a flat hill on the bank of the river Mogielanka, it was sited vis-à-vis the settlement on the other shore. In its neighbourhood, landscape elements such as a wide complex of fishponds, a grove, and fields and meadows connected with the palace and park can be found. There are view, compositional and functional connections. The central point of the ensemble was represented by a classicist palace with outbuildings located symmetrically on both sides. An access avenue which connected the manorial lands with the village led to the manor house. All the main buildings were located in a wide landscape park (11.5 ha), which is interesting because of the natural lay of the land with various relief forms which are unique in the region. One of the most important compositional elements is the extensive water system with a cascade complex of five park ponds. This provides a natural division in the park with the garden area located on its north side next to the manor buildings and the more natural forest area to the south. The diversity of flora is testimony to the great value of this area. The richness of old-growth and the multiplicity of majestic limes, elms, ashes, pines, and larches in the park are enchanting.

3. HISTORY OF THE ENSEMBLE

The first mention of Błędów comes from the end of 14th century, when it was the residence of the Błędowski family. It is not known either what it looked like or where the manor house was located.

The history of this ensemble in its present form begins at the end of 18th century. The property was bought at that time by Józef Walicki, governor of Rawa Mazowiecka

¹ E. Jankowski, *Ogród przy dworze wiejskim*, t. 2, Warszawa 1888, 6-14; K. Nakwaska, *Dwór wiejski: dzieło poświęcone gospodyniom polskim, przydatne i osobom w mieście mieszkającym*, vol. 1, Poznań 1843, 10-13.

and Mszczonów, with his wife Klementyna, from the Skarbkowie Koziętulski family, who were the owners of nearby Mała Wieś. At the beginning of the 19th century Walickis decided to build their new seat in Błędów. They commissioned the design work from the well known architect Fryderyk Albert Lessel from Warsaw.

The palace which was the centre of Błędów ensemble was created between 1802 and 1808². Lessel designed a classicist manor house and four single storey outbuildings situated in pairs symmetrically on both sides of the yard (defined by buildings and stone walls). This composition was a repetition of the setting of Mała Wieś but on a smaller scale. At the same time, around the manor lands a wide landscape park was created which was certainly also designed by Lessel³.

In 1826, the Błędów property was acquired by Karol Zagórski. He set up the fabric settlement which was planned around a large rectangular market square in an urban character⁴. Based on records from the land and mortgage register, it is possible to fix that in that period there were a palace, two outbuildings, a coach house, and a granary (in the other two outbuildings), a courtyard surrounded by a fence, a driveway with ornamental plants, a garden behind the palace with ornamental and fruit trees, a fruit and vegetable garden, a nursery (with fruit trees), frames, a gardener's house connected with an orangery, and several utility buildings included in the grange⁵.

In 1845, the next owner was Jan Chryzostom Kijewski, a well known chemist and industrialist from Warsaw. In 1882-1884 he founded a new building – St Joseph the Worker's congregational church. This was situated on the major axis of the manor ensemble on the others side of the river bank hill, next to the market square which had been created 50 years before.

In 1916 the Stankiewicz family – Maria Izabela of Potockis with her husband Professor Czesław Stankiewicz, a well known doctor from Warsaw – became owners of the site. At that time, great development of the park was visible. Members of the Stankiewicz family were passionate about gardening, especially Maria who had completed horticultural studies⁶. They collected plant species unique and uncommon in those days. In the park they planted many rare and valuable tree species. The well known gardener Edmund Jankowski wrote an extensive report on his visit to Błędów⁷. Thanks to his notes, we know that in the manorial lands there was an extensive homestead in which about 50 ha were covered with modern orchard, which was unusual in those times. Moreover, they possessed their own nursery where many unique rose species were cultivated. The greenhouses held a huge collection of succulents and tropical plants.

After the Second World War, the Błędów manorial lands went into the possession of a PGR (State Farm). This site was uncared for and fell into disrepair. In 1968–1982 the University of Warsaw was the owner of the palace, and from 1986 the General Prosecutor. Unfortunately, due to a lack of sufficient funds, plans to restore the site could not be implemented. Because of its terrible state, in 1987 the palace was

² I. Galicka, H. Sygietyńska, *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. 10, fasc. 5, Warszawa 1971, 7.

³ K. Wiśniewska, *Ewidencja parku w Błędowie*, Warszawa 1982.

⁴ T.S. Jaroszewski, W. Baraniewski, *Pałace i dwory w okolicach Warszawy*, Warszawa 1992, 19.

⁵ Land registers "Mortgage in Grójec" part. I, ref. 18 State Archive in Grodzisk Mazowiecki, 287-291.

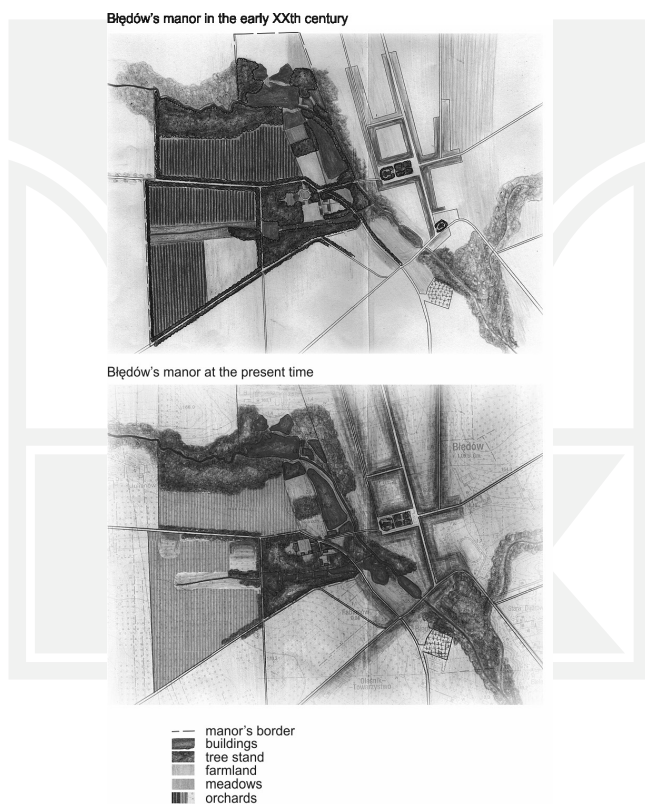
⁶ B.A. Słowińska, *Początki sadownictwa w Grójeckiem*, Hortpress, Warszawa 2007, 118-120.

⁷ E. Jankowski, *W Błędowie*, Warszawa 1934, 291-295.

listed for demolition⁸. Afterwards, it went into the possession of Błędów Municipality, and in 1997 returned to the heirs of its pre-war owners. During recent years, only necessary maintenance work has been conducted and the remaining buildings were devastated until they had completely fallen into ruins. Since 2012, the palace-garden ensemble in Błędów has a new owner who aims to reconstruct the palace, renovate the outbuildings, and revalorize the park.

4. THE CURRENT STATUS

The site, which was once the largest and well known in the area, now hardly recalls its previous glory. The old manorial land is limited to only the manorial buildings, the farm and the park. Because of many years of negligence and lack of care, the manorial

- III. 1. Composition of Błędów's mansion in connection with the surrounding landscape at the beginning of 20th century and today – scheme based on author's study
- II. 1. Kompozycja założenia majątku Błędów w powiązaniu z otaczającym krajobrazem na początku XX w. i obecnie (oprac. autora 2013)

⁸ According to the information given in the Registration Card for Monuments of Architecture and Construction – Błędów Palace, available in the collections of the Provincial Historic Preservation Officer in Warsaw, Branch in Radom (author's note).

buildings are completely devastated and the composition of the park with its old and valuable trees has been blurred. Despite this, the connection of the ensemble to its surroundings is still visible. Over the years the landscape has changed its original purpose to a relatively small extent. The lands neighbouring the park still have similar functions as before (Ill. 1). There are fields, orchards, meadows, a fishpond, natural riverside woodlands, and parts of the grove. Of the old compositional arrangement, connections between the manorial ensemble and the village remained visible. To this day the axis connecting the fields, park, palace and its frontyard with the manorial buildings, the access avenue, the river, the church, the market square, and the main street leading to the village has been maintained. Moreover, the old division of Błędów in two parts along the river is still visible. Opposite each other, two important buildings from the 19th century are situated on the riverside slopes. These are the palace and the church. Both were and still are characteristic elements, which dominate in surrounding landscape. Unfortunately, the lack of interest and proper care led to increasingly progressive loss of connections, and each element has been destroyed or undergone uncontrolled transformation. The access avenue which is the visible connector of both sides of Błędów is largely devastated. The old trees have been only partially preserved. It needs maintenance and constant protection, and the remaining part of the avenue requires reconstruction. Błędów's park also requires arrangement, revalorization, and opening or even recreating viewing axes. The surrounding areas are beginning to lose their original character and slowly they are becoming transformed, which is unfavourable from the viewpoint of the spatial composition of the ensemble.

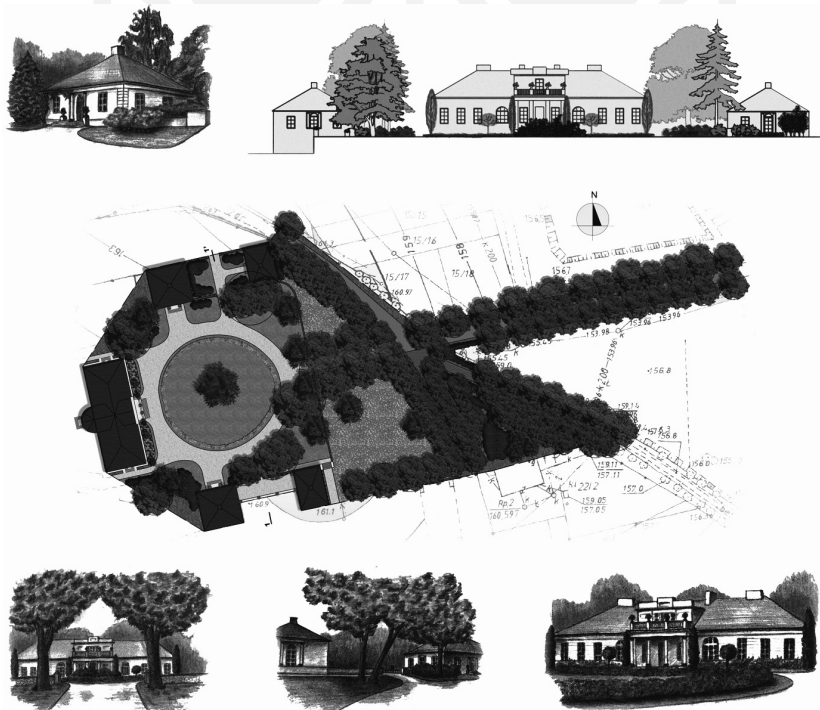
5. OPPORTUNITIES TO RECONSTRUCT CONNECTIONS WITH THE LANDSCAPE

Thanks to the fact that the landscape in Błędów has developed little over the last century, and the function of each element has remained almost unchanged, there is a high chance of restoring the surrounding landscape. An attempt can be made to keep or restore the connections between the ensemble and each landscape element. To achieve these goals, it is worth engaging not just the owner and designers in the revalorization process, but also the local residents and local authorities. It would be good to talk about revalorization possibilities from a broader perspective than the current boundaries of the park. It is important to recreate axes of view and composition not only within the site, but also in its neighbourhood. In this regard, extremely important is the question of keeping the current function of the surrounding areas or restoring the old one. This is mainly the responsibility of the municipal authorities, who by appropriate legal instruments can contribute to help preserve the cultural landscape of Błędów. The key matter would be to create appropriate records in the local land-use plan – it should remain agricultural or orchard land. This is connected with maintaining the traditions of the location. The orchards in Błędów manorial lands were among the first in Grójec County, which is currently a basin of orchards, and Błędów prides itself on being “the biggest orchard in Europe”. It is also worth keeping other neighbouring areas (such as groves and riverside woodlands) natural to the greatest extent, and untransformed by man. Preserving natural ecosystems diversifies and enriches the relatively homogenous and monotonous landscape of orchards and increases biodiversity. The pond complex, which currently functions as a tourist attraction and recreational site, should maintain

its character. There should not be a viewing, compositional, or aesthetic competition for the manorial buildings. Both architectural and natural elements placed in the areas neighbouring the park should be balanced and unified in style, complementary to the manorial buildings (which are still dominant). They cannot compete with it. The priority is to preserve and maintain existing and damaged avenue trees in the area of the former manor. The avenues, which are a link between each element of the former ensemble, are an important compositional part of the whole. Moreover, due to the age of the trees, the avenues have great historical value. With proper land use they can also be used for recreation.

6. REVALORIZATION CONCEPT OF THE ENTRANCE PART

The conception of revalorizing (within the author's dissertation work) the entrance of the palace-garden ensemble in Błędów (Ill. 2) fits well with the possibilities of reconstructing the compositional connections of this site with the landscape. The concept was prepared after gathering information about the history and previous appearance of the park, preparation of a dendrological inventory, and many analyses. Within this project, the access avenue was restored by complementing

- Ill. 2. The revalorization concept for the entrance area of Błędów's palace-garden ensemble within the author's dissertation with a tutorial by Anna Różańska
- Il. 2. Konceptcja rewaloryzacji części wjazdowej założenia pałacowo-parkowego w Błędowie wykonana pod kierunkiem dr hab. Anny Różańskiej w ramach pracy dyplomowej autorki (2013)

the historical trees with limes and horse-chestnut. In the property and nearby the axes of view and openings directed towards the church tower, the pond complex, the river, and the village were kept. The driveway was reconstructed by restoring it to its old shape. The existing historical trees have been supplemented with relevant planting of ornamental trees and shrubs, so the vegetation structure has been rebuilt. Thanks to this, the elegant interior of the frontage has been recreated. In front of the palace, the planting of flowers has been proposed, modelled on flowerbeds proposed by Izabela Tsartoryska⁹. With selection of surface material, elements of the garden architecture, and plant material which were formerly used, the concept refers to the style of the garden from the early 19th century. The property has been also adjusted to new functions and the needs of its owner. This concept of revalorization gives the ensemble an elegant appearance and landscape character, underlines artistic values, increases the aesthetic qualities, and restores the old splendour.

7. SUMMARY

In starting the process of revalorizing the manorial ensemble, it is worth looking at it in a broader perspective in order to restore and maintain its old links with the surrounding landscape. It is good to try to maintain the local natural and cultural landscape, as in Błędów. Here it is still possible to reconstruct the former composition with a reasonable and rational revalorization process, involvement of the local authorities and residents, and by raising public awareness that it is possible to recreate what had been forgotten over the years and was subject to a successive process of negligence, destruction and devastation. In the Błędów Municipality, there are only a few charming historic objects like this, and in the urban structure of the village the palace is unique in Grójec County. With the great passion and dedication of the new owner, who was enchanted by the charm of Błędów, the site has a chance of regaining its former glory and splendour. Thanks to the inclusion and involvement of sympathetic local patriots in these activities it would be possible to preserve Błędów's local cultural heritage.

REFERENCES

- CZARTORYSKA I., *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1808.
- GALICKA I., SYGIETŃSKA H., *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. X, fasc. 5: Powiat grójecki, Warszawa 1971.
- JANKOWSKI E., *Ogród przy dworze wiejskim*, vol. 2: *Ogród ozdobny*, Warszawa 1888.
- JANKOWSKI E., *W Błędowie*, Warszawa 1934.
- JAROSZEWSKI T.S., BARANIEWSKI W., *Pałace i dwory w okolicach Warszawy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Księgi wieczyste „Hipoteka w Grójcu”, part I, sygn. 18, Archiwum Państwowe w Grodzisku Mazowieckim.
- MISIEREWICZ A., *Projekt rewaloryzacji części wjazdowej założenia pałacowo-parkowego w Błędowie*, Engineering thesis, promoter PhD. Eng. Arch. A. Różańska, Katedra Sztuki Krajobrazu WObiAK, SGGW w Warszawie, Warszawa 2013.

⁹ I. Tsartoryska, *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1808, figure: Parterre of flowers blooming all summer.

NAKWASKA K., *Dwór wiejski: dzieło poświęcone gospodyniom polskim, przydatne i osobom w mieście mieszkającym*, vol. 1, Poznań 1842.

SŁOWIŃSKA B.A., *Początki sadownictwa w Grójeckiem*, Hortpress, Warszawa 2007.

WIŚNIEWSKA K., *Ewidencja parku w Błędowie*, Warszawa 1982.

1. WSTĘP

Ciągły i stale postępujący proces urbanizacji, zawłaszczania i podporządkowywania sobie przestrzeni przez człowieka doprowadził do nieodwracalnych zmian w krajobrazie otaczającym założenia dworskie. Wraz z mijającym czasem oraz przemianami gospodarczymi i własnościowymi, często niekontrolowanymi, dawne majątki dworskie w większości przypadków zatraciły swój pierwotny charakter i rangę w krajobrazie danego miejsca. W ostatnim okresie zwiększa się zainteresowanie losiem obiektów zabytkowych. Widoczny staje się trend rewaloryzacji pałaców i dworów wiejskich. Sytuacją idealną byłoby odtworzenie danego obiektu w powiązaniu z miejscowym krajobrazem, subtelne wpisanie całości założenia w otoczenie, a nie zamykanie i szczelne odgradzanie od poszczególnych elementów sąsiadujących. Oczywiście, nie zawsze jest możliwe odtworzenie powiązań obiektu z krajobrazem naturalnym czy kulturowym okolicy. Dlatego, w przypadku miejsc, gdzie zachowały się, choćby częściowo, elementy takich powiązań, niezmiernie ważne są próby ich zachowania. Przykładem dobrze ilustrującym możliwość odtworzenia obiektu wraz z otoczeniem jest zabytkowy zespół pałacowo-parkowy w Błędowie.

2. POŁOŻENIE OBIEKTU

Założenie to znajduje się w południowo-zachodniej części województwa mazowieckiego, w powiecie grójeckim. Obiekt zlokalizowany został z wykorzystaniem ciekawych warunków naturalnych zgodnie z XIX-wiecznymi zasadami planowania ogrodów¹⁰. Usytuowano go na osi płaskiego wzniesienia nad brzegiem rzeki Mogielanki, naprzeciw osady znajdującej się na drugim brzegu. W jego otoczeniu znajdowały się także elementy krajobrazu, powiązane kompozycyjnie, widokowo i funkcjonalnie z pałacem i parkiem – rozległy kompleks stawów rybnych, zagajnik, pola i łąki. Centralny punkt założenia stanowił klasycystyczny pałac z rozmieszczonymi symetrycznie po obu stronach pawilonami dworskimi. Do dworu prowadziła aleja dojazdowa, łącząca majątek z miejscowością. Całość reprezentacyjnej zabudowy ulokowano w rozległym (11,5 ha) parku krajobrazowym, niezwykle ciekawym ze względu na unikatowe w okolicy, naturalne ukształtowanie terenu z pofalowaną i urozmaiconą rzeźbą. Jednym z najważniejszych elementów kompozycyjnych jest rozległy układ wodny z kaskadowym kompleksem pięciu stawów parkowych. Stanowi on naturalny podział parku na reprezentacyjną część ogrodową, znajdującą się w pobliżu zabudowań dworskich po jego północnej stronie, oraz bardziej naturalną część leśną – po południowej. O dużej wartości obiektu świadczy różnorodność szaty roślinnej. W parku urzeka bogactwo starodrzewu oraz mnogość majestatycznych lip, wiązów, jesionów, sosen czy modrzewi.

¹⁰ E. Jankowski, *Ogród przy dworze wiejskim*, t. 2, Warszawa 1888, 6-14; K. Nakwaska, *Dwór wiejski: dzieło poświęcone gospodyniom polskim, przydatne i osobom w mieście mieszkającym*, t. 1, Poznań 1843, 10-13.

3. HISTORIA OBIEKTU

Pierwsza wzmianka o Błędowie pochodzi z końca XIV wieku, kiedy stanowił on siedzibę rodu Błędowskich. Nie wiadomo, jak wyglądał i gdzie się wówczas znajdował dwór. Historia obiektu w obecnym kształcie rozpoczyna się pod koniec XVIII wieku. Dobra błędowskie zakupili wówczas Józef Walicki, starosta rawski i mszczonowski, wraz z żoną Klementyną ze Skarbków Kozietulskich, którzy posiadali także pobliską Małą Wieś. Na początku XIX wieku Waliccy postanowili wznieść w Błędowie nową siedzibę. Prace projektowe zlecieli znanemu warszawskiemu architektowi Fryderykowi Albertowi Lesselowi.

Pałac, stanowiący centrum błędowskiego założenia, powstał w latach 1802-1808¹¹. Lessel zaprojektował klasycystyczny parterowy dwór oraz cztery parterowe pawilony, ustawione parami, symetrycznie po obu stronach dziedzińca, wyznaczonego przez budynki oraz kamienne murki. Zaproponowany układ stanowił powtórzenie układu małowiejskiego, tylko w nieco mniejszej skali. W tym samym czasie wokół dworu powstał rozległy park krajobrazowy, zapewne również według pomysłu Lessela¹².

W 1826 roku majątek błędowski nabył Karol Zagórski. Założył na przeciwległym do pałacu brzegu rzeki osadę fabryczną¹³, którą rozplanowano wokół obszernego prostokątnego rynku o charakterze miejskim. Na podstawie zapisków z ksiąg wieczystych można ustalić, że w tamtym okresie istniały: pałac, dwie oficyny mieszkalne, wozownia i spichlerz (w pozostałych dwóch oficynach), dziedziniec otoczony ogrodzeniem, klomb z roślinami ozdobnymi przed pałacem, ogród spacerowy za pałacem z drzewami ozdobnymi i owocowymi, ogród fruktowy i warzywny, szkółka drzew owocowych, inspekty, domek ogrodnika połączony z oranżerią oraz liczne zabudowania gospodarcze wchodzące w skład folwarku¹⁴.

W 1845 roku kolejnym właścicielem został Jan Chryzostom Kijewski, znany chemik i przemysłowiec warszawski. W latach 1882-1884 ufundował nowy kościół parafialny pw. Opieki św. Józefa Robotnika. Usytuowany on został na osi głównej założenia dworskiego, na wzgórzu po przeciwnej stronie rzeki, przy powstałym 50 lat wcześniej rynku.

W 1916 roku właścicielem obiektu została rodzina Stankiewiczów – Maria Izabela z Potockich z mężem, znanym warszawskim lekarzem, profesorem Czesławem Stankiewiczem. W tym okresie nastąpił rozkwit błędowskiego parku. Stankiewiczowie, a zwłaszcza Maria, będąca po studiach ogrodniczych¹⁵, byli pasjonatami ogrodnictwa. Kolekcjonowali unikatowe i niepospolite w tamtym czasie okazy roślinne. Na terenie parku posadzili wiele rzadkich i cennych gatunków drzew. Obszerną relację z wizyty w Błędowie opisał znany ogrodnik Edmund Jankowski¹⁶. Dzięki jego zapiskom możemy dowiedzieć się, że w majątku prowadzono rozległe gospodarstwo rolne, w którym około 50 ha zajmowały nowoczesne sady, co było rzeczą niespotykaną

¹¹ I. Galicka, H. Sygietyńska, *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 10, z. 5: *Powiat grójecki*, Warszawa 1971, 7.

¹² K. Wiśniewska, *Ewidencja parku w Błędowie*, maszynopis, Warszawa 1982.

¹³ T.S. Jaroszewski, W. Baraniewski, *Pałace i dwory w okolicach Warszawy*, Warszawa 1992, 19.

¹⁴ Księgi wieczyste „Hipoteka w Grójcu”, cz. I, sygn. 18, Archiwum Państwowe w Grodzisku Mazowieckim, 287-291.

¹⁵ B.A. Stowińska, *Początki sadownictwa w Grójeckiem*, Hortpress, Warszawa 2007, 118-120.

¹⁶ E. Jankowski, *W Błędowie*, Warszawa 1934, 291-295.

w tamtych czasach. Ponadto posiadano własną szkółkę roślin, w której hodowano mnóstwo unikalnych gatunków róż. W szklarniach zgromadzono ogromną kolekcję sukulentów i roślin tropikalnych.

Po II wojnie światowej dobra błędowskie przeszły w posiadanie PGR. Pozbawiony opieki obiekt niszczał i stopniowo popadał w ruinę. W latach 1968-1982 właścicielem pałacu był Uniwersytet Warszawski, a od 1986 roku Prokuratura Generalna. Niestety, z braku wystarczających funduszy plany odrestaurowania obiektu nie doszły do skutku. W związku z fatalnym stanem pałacu w 1987 roku doprowadzono do jego rozbiórki¹⁷. Następnie obiekt przeszedł we władanie Gminy Błędów, a w 1997 roku powrócił w ręce spadkobiercy przedwojennych właścicieli. Przez ostatnie lata w parku prowadzono tylko niezbędne prace porządkowe, a pozostałe zabudowania ulegały dewastacji, aż całkowicie popadły w ruinę. Od 2012 roku zespół pałacowo-parkowy ma nowego właściciela, który dąży do zrekonstruowania pałacu, odnowienia oficyn oraz rewaloryzacji parku.

4. STAN OBECNY

Obiekt, będący niegdyś jednym z większych i bardziej znanych w okolicy, obecnie w niewielkim stopniu przypomina czasy swojej świetności. Dawny majątek ograniczony jest do zabudowań dworskich, folwarku oraz parku. Ze względu na wieloletnie zaniedbania i brak opieki budynki dworskie są doszczętnie zdewastowane, a park ze starym i cennym drzewostanem uległ znacznemu zatarcu kompozycji. Pomimo tego wciąż bardzo czytelne pozostaje powiązanie założenia z otoczeniem. Przez lata okoliczny krajobraz w stosunkowo niewielkim stopniu zmienił swoje pierwotne przeznaczenie. Tereny sąsiadujące z parkiem wciąż pełną podobne funkcje jak niegdyś (Il. 1). Możemy tu odnaleźć zarówno pola, sady, łąki, stawy rybne, jak i naturalne zadrzewienia nadrzeczne czy fragmenty zagajnika. Z dawnego układu kompozycyjnego pozostało bardzo wyraźne powiązanie założenia dworskiego i osady. Do dziś zachowana została oś łącząca pola, park, pałac z dziedzińcem podjazdowym i zabudowaniami dworskimi, aleją dojazdową, rzekę, kościół, rynek oraz główną ulicę wjazdową do miejscowości. Ponadto nadal widoczny jest dawny podział Błędowa na dwie części, których granicę stanowi rzeka. Naprzeciw siebie, na wzniesieniach nadrzecznych, usytuowane są dwa ważne XIX-wieczne obiekty: pałac i kościół. Oba stanowiły i wciąż stanowią charakterystyczne elementy, które dominują w okolicznym krajobrazie. Niestety, przez brak zainteresowania i należytej opieki z biegiem czasu powiązanie to coraz bardziej się zatracza, a poszczególne elementy ulegają niszczeniu lub niekontrolowanemu przekształceniom. Aleja dojazdowa, będąca wyraźnym łącznikiem obu części Błędowa, jest w dużym stopniu zniszczona. Stary drzewostan zachował się tylko częściowo, potrzebuje pielęgnacji i stałej opieki, a pozostała część alei – rekonstrukcji. Park błędowski również wymaga uporządkowania, rewaloryzacji oraz otwarcia czy wręcz odtworzenia zatraczonych osi widokowych. Okoliczne tereny zaczynają tracić swój pierwotny charakter i powoli ulegają, niekorzystnym z punktu widzenia kompozycji przestrzennej założenia, przekształceniom.

¹⁷ Według informacji podanej w Karcie Ewidencyjnej Zabytków Architektury i Budownictwa – Pałacu w Błędowie, dostępnej w zbiorach Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu (przyj. autora).

5. MOŻLIWOŚCI ODTWORZENIA POWIĄZAŃ Z KRAJOBRAZEM

Dzięki temu, że krajobraz błędowski w przeciągu ostatniego wieku w niewielkim stopniu uległ przekształceniu, a funkcja poszczególnych jego elementów pozostała praktycznie niezmienną, istnieje duża możliwość rewaloryzacji obiektu w kontekście otaczającego go krajobrazu. Można podjąć próbę zachowania lub odtworzenia powiązań założenia z poszczególnymi elementami krajobrazowymi. Aby osiągnąć zamierzone cele, w proces rewaloryzacji warto zaangażować nie tylko samych zainteresowanych (właściciela i projektantów), ale również okolicznych mieszkańców oraz władze samorządowe. Należałoby porozmawiać o możliwościach rewaloryzacji obiektu w szerszym kontekście niż obecne granice parku. Istotne jest odtworzenie osi widokowych i kompozycyjnych nie tylko w samym obiekcie, ale również jego sąsiedztwie. W tym względzie sprawą niezmiernie ważną staje się kwestia pozostawienia obecnych czy przywrócenia dawnych funkcji terenów okolicznych. Działanie to leży przede wszystkim w gestii władz gminy, które przez zastosowanie odpowiednich instrumentów prawnych mogłyby przyczynić się do zachowania krajobrazu kulturowego Błędowa. Kluczowe w tej sprawie stałyby się odpowiednie zapisy w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, które jasno określałyby przeznaczenie terenów. Obszary w najbliższym sąsiedztwie powinny pozostać rolnicze lub sadownicze. Wiąże się to z zachowaniem tradycji miejsca. Sady w majątku błędowskim były jednymi z pierwszych na terenie powiatu grójeckiego, który obecnie jest zagłębieniem sadowniczym, a gmina Błędów szczyli się mianem „największego sadu Europy”. Warto również, aby pozostałe tereny sąsiednie – zagajnik i zadrzewienia nadrzeczne – pozostały w jak największym stopniu naturalne i nieprzekształcone przez człowieka. Zachowywanie naturalnych ekosystemów urozmaica i wzbogaca stosunkowo jednolity i monotony krajobraz sadów oraz zwiększa bioróżnorodność. Kompleks stawów hodowlanych, pełniący obecnie funkcje agroturystyczne i rekreacyjne, powinien zachować swój charakter. Nie może jednak stanowić konkurencji widokowej, kompozycyjnej oraz estetycznej dla zabudowań dworskich. Zarówno elementy architektoniczne, jak i przyrodnicze, wprowadzane na terenach sąsiadujących z parkiem, powinny być zrównoważone i ujednoczone stylistycznie, dopełniając elementy zabudowy dworskiej, będącej nadal dominantką – nie mogą z nią konkurować. Sprawą priorytetową jest ochrona i pielęgnacja istniejących oraz odtworzenie zniszczonych alejowych nasadzeń drzew na obszarze dawnego majątku. Aleje, będąc łączyłem poszczególnych elementów dawnego założenia, są ważną częścią kompozycyjną całości. Ponadto, ze względu na wiekowy drzewostan, stanowią dużą wartość zabytkową. Przy odpowiednim zagospodarowaniu mogą także pełnić funkcje rekreacyjne.

6. KONCEPCJA REWALORYZACJI CZĘŚCI WJAZDOWEJ

Przygotowana w ramach pracy dyplomowej koncepcja rewaloryzacji części wjazdowej założenia pałacowo-parkowego w Błędowie (Il. 2) dobrze wpisuje się w możliwości odtworzenia powiązania kompozycyjnego omawianego obiektu z krajobrazem. Koncepcja została przygotowana po zgromadzeniu informacji dotyczących historii i dawnego wyglądu parku, wykonaniu inwentaryzacji dendrologicznej oraz przeprowadzeniu wielu analiz. W ramach prac projektowych, przez uzupełnienie zabytkowego drzewostanu nasadzeniami z lip i kasztanowców, odtworzono aleję dojazdową. W obiekcie i jego najbliższym otoczeniu zachowano również osie widokowe

i otwarcia, skierowane na wieżę kościoła, kompleks pobliskich stawów, rzekę oraz osadę. Zrekonstruowano podjazd przed pałacem, przywracając mu dawny kształt. Uzupełniono istniejący zabytkowy drzewostan odpowiednimi nasadzeniami drzew i krzewów ozdobnych, odbudowując piętrową strukturę roślinności. Dzięki temu utworzono reprezentacyjne wnętrze dziedzińca podjazdowego. Przed pałacem zaproponowano nasadzenia kwiatów, wzorowane na klombach proponowanych przez Izabelę Czartoryską¹⁸. Przez zastosowanie doboru materiałowego nawierzchni, elementów architektury ogrodowej oraz tworzywa roślinnego, stosowanych dawniej, koncepcja nawiązuje do stylu ogrodowego z początku XIX wieku. Obiekt dostosowano także do nowej funkcji oraz potrzeb użytkownika. Opracowana koncepcja rewaloryzacji nadaje założeniu reprezentacyjny wygląd i krajobrazowy charakter, podkreśla walory artystyczne, podnosi wartości estetyczne oraz przywraca wygląd z czasów dawnej świetności.

7. PODSUMOWANIE

Podjmując proces rewaloryzacji założenia dworskiego, warto spojrzeć na nie w szerszej perspektywie, przywrócić i podtrzymać dawne powiązania z krajobrazem okolicy. Tam, gdzie jest to możliwe, tak jak w Błędowie, warto spróbować zachować miejscowy krajobraz naturalny i kulturowy. Tutaj nadal można odtworzyć kompozycję całości dawnego majątku. Przy odpowiednim i racjonalnym poprowadzeniu procesu rewaloryzacji, włączeniu się władz samorządowych oraz uświadamianiu i zaangażowaniu lokalnych mieszkańców, można spróbować odtworzyć to, co przez lata było zapomniane i podlegało sukcesywnemu procesowi zaniedbywania, niszczenia i dewastacji. Na terenie gminy Błędów niewiele jest takich urokliwych zabytkowych obiektów, a układ urbanistyczny wsi i pałacu jest unikalny, o ile nie jedyny, na terenie grójecczyny. Dzięki ogromnej pasji i zaangażowaniu nowego właściciela, który został oczarowany urokiem Błędowa, obiekt ma szansę znów odzyskać dawny blask i splendor. A dzięki włączeniu i zaangażowaniu się w te działania osób życzliwych i lokalnych patriotów można spróbować zachować miejscowe dziedzictwo kulturowe Błędowa.

¹⁸ I. Czartoryska, *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1808, rycina: Klomb z kwiatów całe lato kwitnących.